

УДК 159.943.75:37

© Л. М. Чеканська, 2016

Л.М. Чеканська (Суми)

ПСИХОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ ОБ'ЄКТИВНОГО ТА СУБ'ЄКТИВНОГО ХАРАКТЕРУ ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ В УЧБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чеканська Л. М. Психологічні труднощі об'єктивного та суб'єктивного характеру ліворуких дітей в учбовій діяльності. В статті розглядаються особливості профілю латеральної організації, які виявляються у вищих психічних функціях дитини, у її діяльності й можуть служити причиною виникнення труднощів і проблем у навчанні. Зазначено, що науковці відмічають високий відсоток лівшів серед дітей, які страждають неврозами, затримками та порушеннями розвитку. Особливо часто в ліворуких дітей зустрічається порушення мовного розвитку. Серед ліворуких відзначається високий відсоток дітей, які мають комплексні порушення письма та читання. Описано специфіку організації пізнавальної сфери ліворуких дітей та проаналізовано її прояви. Охарактеризовано шкільні проблеми ліворуких дітей, у тому числі й порушення почерку, збільшення кількості помилок. Вказано, що труднощі з читанням та математикою можуть бути пов'язані з високою функціональною перенапругою та втомою, які виникають через сильне перенавантаження. Зазначено, що перенавантаження негативно відбивається не тільки на працездатності, але, якщо воно постійне, на розвитку та стані здоров'я. Зауважено, що у ліворуких дітей неврози зустрічаються частіше, ніж у праворуких ровесників. Однією з причин, що викликають неврози, є примусове переучування дітей, а це, в свою чергу, є сильним стресовим фактором. Описано причини шкільної неуспішності ліворуких дітей в учбовій діяльності. Обґрунтовано, що виокремлення причин виникнення проблем у навчанні ліворуких дітей дозволить фахівцям знижувати ризик шкільної дезадаптації даної категорії школярів та своєчасно намічати та здійснювати психолого-педагогічну корекцію цих проблем.

Ключові слова: функціональна асиметрія, вищі психічні функції, ліворукі діти, учбова діяльність, психіка, наочно-образне мислення, дезадаптація, пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Пріоритетним в житті сучасного суспільства, зокрема, системи освіти, має бути розвиток здібностей дитини, вдосконалення її особистісних якостей. Формування нових цінностей в суспільній свідомості вимагає корінних змін в методиці розвитку та навчання ліворуких дітей.

Функціональна асиметрія півкуль мозку є однією з найважливіших психофізіологічних закономірностей діяльності головного мозку людини. Вона робить вагомий внесок у формування механізмів сприйняття та засвоєння інформації, стратегій когнітивної поведінки, обумовлює розвиток емоційно-вольової та мотиваційної сфер особистості.

Ліворукість є біологічною основою індивідуальності й своєрідності особистості дитини.

Аналіз наукових досліджень. Особливої важливості набуває проблема взаємовідносин латерального фенотипу та особистісних рис у період молодшого шкільного віку. Вивченням психологічних особливостей ліворуких дітей займалися такі видатні вчені, як М.М. Безруких, Н.Н. Брагіна, Т.А. Доброхотова, В.А. Айрапетянц, В.А. Москвін, М.Г. Князева, А.В. Семенович, А.П. Чуприков. За результатами їх досліджень, ліворуким дітям притаманна особлива емоційна чутливість, тривожність, сенситивність, підвищена вразливість. Усе це сприяє виникненню та формуванню неправильних форм поведінки: замкненості, конфліктності з однолітками або невротичних ознак. У ліворуких дітей відмічається емоційна нестійкість, яка в умовах учбової діяльності може призвести до дезадаптації дитини. Сучасними дослідниками проведено

вивчення взаємозв'язку між латеральним фенотипом та індивідуальними особливостями в дітей молодшого шкільного віку.

За результатами досліджень М.М. Безруких, в останні роки кількість ліворуких дітей у початковій школі коливається в межах від 15-23 % [2]. Як зазначають Т.А. Доброхотова та Н.Н. Брагіна, цей показник трохи знижується з мірою збільшення віку. У 7-8 років – 13,3 % ліворуких хлопчиків і 10 % ліворуких дівчаток, у 14-15 років – 4,4% та 4,1 % відповідно, у 16-17 років кількість ліворуких дітей складає від 3,3 % до 3,5 % [4].

Вивчення психологічних труднощів ліворуких дітей в учбовій діяльності може стати вагомим доробком у вивченні даної проблеми.

Метою статті є аналіз психологічних труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру ліворуких дітей в учбовій діяльності.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. Особливості профілю латеральної організації виявляються у вищих психічних функціях дитини, у її діяльності й можуть служити причиною виникнення труднощів і проблем у навчанні. У дослідженнях А.Л. Сиротюк зазначається, що навіть на ранніх етапах розвитку психіки праворукої та ліворукої дитини помітні розходження, пов'язані з особливостями функціональної спеціалізації півкуль головного мозку. У лівшів розподіл основних функцій між півкулями складний. Так, відзначається менш чітка спеціалізація в роботі півкуль головного мозку. У ліворуких дітей не тільки більш автономні півкулі, а й виявлена менш тісна взаємодія півкуль між собою. Центри, відповідальні за усне мовлення, у більшості ліворуких дітей і лівшів, як і в праворуких, знаходяться в лівій півкулі, а зорово-просторові функції можуть контролюватися як правою, так і лівою півкулею [7].

Науковці відмічають високий відсоток лівшів серед дітей, які страждають неврозами, затримками та порушеннями розвитку. Особливо часто в ліворуких дітей зустрічається порушення мовного розвитку. Серед ліворуких відзначається високий відсоток дітей, які мають комплексні порушення письма та читання [2].

Труднощі, які виникають у дітей в процесі навчання письма, часто переростають у хронічну неуспішність. Тривала шкільна неуспішність сприяє формуванню девіантних форм поведінки та соціальної дезадаптації дітей. Це підтверджується перевагою дітей-лівшів або дітей з ознакою лівшества серед тих, хто не встигає за шкільною програмою [7].

М.М. Безруких, А.В. Семенович стверджують, що в діяльності ліворукої дитини особливості організації її пізнавальної сфери можуть мати наступні прояви:

1) знижена здатність зорово-рухової координації, діти погано справляються: - із завданнями на малювання графічних зображень, особливо їх послідовності; - важко утримують рядок у процесі письма та читання; - мають поганий почерк;

2) недоліки просторового сприйняття та зорової пам'яті, труднощі в аналізі просторових співвідношень: - порушення форми та пропорції фігур у графічному зображенні; - дзеркальність письма, пропуск і перестановка букв при письмі; - оптичні помилки, змішування на аркуші близьких за конфігурацією букв (т - п; м - л; н - к; и - н); - помилки у визначенні правого й лівого боків, розташування предметів у просторі (над, за, перед і т. ін.);

3) особлива стратегія роботи з інформацією: - синтетичний стиль пізнання, цілісне, одночасне, холістичне мислення (для повного сприйняття або розуміння їм необхідне більш тривале поетапне засвоєння матеріалу);

4) слабкість уваги, труднощі переключення та концентрації;

5) мовні порушення, помилки звуко-буквенного аналізу;

6) недостатність або порушення наочно-образного мислення, зорової пам'яті, просторового сприйняття [2; 8].

Загальновідомо, що основним типом мислення молодших школярів є наочно-образне мислення. Це передбачає значну участь правої півкулі в навчанні. Однак, Т.П. Хризман [9] відзначає, що більшість шкільних методик навчання тренують і розвивають головним чином ліву півкулю мозку. Автори вважають, що виникненню неврозів сприяє «лівопівкульний» акцент у навчанні. Відбувається надмірна стимуляція ще не властивих дітям функцій лівої півкулі. У результаті перевантажень лівої півкулі з'являються підвищена втомлюваність і неуважність. І як наслідок недостатньої активності провідної півкулі – дратівливість, непосидючість, занепокоєння, знижений тон настрою. У результаті – неврастенія, найбільш поширений невроз. Постійне перевантаження нервово-психічних сил, надмірна робота лівої півкулі призводять до хронічного інтелектуального стресу. Проявляється це в почутті втоми, яке поступово наростає, головному болі тощо.

На думку вчених, шкільні проблеми ліворуких дітей, у тому числі й порушення почерку, збільшення кількості помилок, труднощі з читанням та математикою можуть бути пов'язані з високою функціональною перенапругою та втомою, які виникають через сильне перенавантаження. Перенавантаження негативно відбивається не тільки на працездатності, але, якщо воно постійне, на розвитку та стані здоров'я. Раціонально організований режим дня, на думку науковців, допомагає уникати багатьох труднощів у навчанні. По-перше, це точно регламентований час та тривалість підготовки домашніх завдань, творчої діяльності та відпочинку дитини. По-друге, це достатній відпочинок на свіжому повітрі. По-третє, це регулярне повноцінне харчування. По-четверте, це достатній за тривалістю сон зі строго встановленим часом підйому та відходу до сну. Обов'язкова при цьому й правильно організована рухова активність [2; 8].

А.В. Семенович стверджує, що лівшам нелегко дається все, що пов'язано з необхідністю швидкого переключення з одного процесу на інший (або з одного виду маніпуляції на іншу в рамках одного процесу). У них дуже слабкі та за їх природним, мозковим статусом повільно формуються динамічні, кінетичні компоненти практично всіх психічних функцій та поведінки в цілому. Саме ця обставина значною мірою визначає їх слабкість: схильність до заїкання, різні затримки мовної (та поведінкової) актуалізації в будь-яких стресових ситуаціях [8].

Письмо у ліворуких дітей, як підкреслює О.Б. Іншакова, спричинює сильнішу, порівняно з іншими учнями, нервову та фізичну напругу. Вони набагато повільніше виконують письмові завдання. Авторка стверджує, що в жодному разі не можна їх підганяти: поспішність призведе до великої кількості помилок. Не потрібно їх перевантажувати надмірною кількістю вправ тренувального характеру, переписуванням текстів. Дослідники наголошують, що не слід наполягати на тому, щоб дитина при письмі нахилила зошит праворуч (відомо, що 86 % ліворуких дітей віддають перевагу рівному, без нахилу положенню зошита). Результати експериментальних досліджень засвідчують, що для кращого засвоєння матеріалу ліворуким дітям, які мають труднощі в навчанні, необхідно мати додаткові зорові опори (наприклад, при заучуванні правопису словникових слів успішно використовується спеціальна методика зорового запам'ятовування слів-образів; зоровою опорою при навчанні лічби може бути лінійка) [5].

Для ліворуких дітей, як зазначає В.А. Айрапетянц, провідним напрямком діяльності виступає спілкування, саме воно є джерелом позитивного емоційного підкріплення. Виникнення труднощів у взаємовідносинах з дорослими та однокласниками є для них фактором травмування. Загальна структура інтелекту, стратегія рішення та способи виконання завдань мають індивідуальний характер [1].

Згідно з експериментальними даними українських учених, у ліворуких дітей неврози зустрічаються частіше, ніж у праворуких ровесників. Однією з причин, що викликають неврози, є

примусове переучування дітей, а це, в свою чергу, є сильним стресовим фактором. За результатами досліджень А.П. Чуприкова, клінічні форми неврозів зустрічаються в ліворуких дітей у 32 % випадків. Серед ліворуких школярів, яких не переучували, неврози діагностувалися в 12 % випадків. Професор А.П. Чуприков одним із перших почав серйозне вивчення неврозів у переучених ліворуких дітей. Результати його досліджень засвідчують, що фактор переучування (декстрастрес) є по суті високо специфічним психогенним фактором для виникнення неврозів у ліворуких дітей [10].

Наша думка співзвучна з поглядами М.М. Безруких про те, що насильне переучування ліворуких дітей у дошкільному віці та особливо в процесі навчання в школі може бути причиною не тільки шкільних труднощів, а також порушень психічного здоров'я дитини. Учені стверджують, що при переучуванні ліворукої дитини пригнічуються функції правої півкулі, що може призвести до порушень мовних функцій, а також зорово-просторових здібностей. При цьому страждають зорово-рухові координації, уміння аналізувати просторові відношення об'єктів, послаблюється увага, різко уповільнюється темп інтелектуальної діяльності. Переучування порушує баланс взаємодії правої та лівої півкуль й призводить до нестійкості психічної діяльності та навчання [2].

Особливу тривогу, як зазначають учені, викликає невротичне заїкання, причому в тих випадках, коли причиною заїкання є переучене лівшество, воно посилюється після напруженого виконання письмових завдань правою рукою. А.П. Чуприков та С.Є. Казакова наголошують, що особливо виражено заїкання в школі, а у звичній домашній обстановці його інтенсивність зменшується. Існує думка, що заїкання, яке виникає у ліворуких дітей при переучуванні, обумовлено конкуренцією півкуль у керуванні мовою. Однак це достатньо спірне питання, оскільки не існує доказів зв'язку між частотою заїкання та розподілом мовних функцій між півкулями. Скоріш за все, у виникненні такого розладу мають значення різні фактори, і поряд із постійним стресом, який переживає дитина при переучуванні, не можна виключити порушення функціональної організації мозку [11].

Як слушно зазначає О.Б. Іншакова та інші науковці, залежно від причин виникнення ліворукості всіх ліворуких дітей можна поділити на чотири групи: генетичні, патологічні, переучені (з лівої руки на праву) і ті, які мають вимушену ліворукість (унаслідок ушкодження або втрати правої руки). Найбільш успішними у всіх життєвих аспектах виявляються спадкові лівші, які мають генетичну ліворукість, не пов'язану з порушенням мозкової діяльності. При навчанні вони, як правило, не мають проблем і без особливих труднощів можуть бути переученими з лівої руки на праву. Після переучування колишні ліворукі можуть показати блискучі результати не лише з письма, але й з інших предметів. Така перебудова можлива здоровому мозку цих дітей, дуже небажана. Дослідження ліворуких дітей, які мають труднощі в навчанні читання та письма, показує, що в основному це діти, з патологічним походженням ліворукості. Генетично вони є правшами, але через ушкодження лівої або правої півкулі ще до моменту народження чи в період пологів вони стають ліворукими й використовують для письма та інших мануальних дій ліву руку. Спеціалісти часто відмічають у них порушення право-лівосторонньої орієнтації в просторі й у схемі свого тіла, а також порушення зорового сприйняття. Цих дітей категорично забороняється переучувати [5].

На думку М.М. Безруких [2], безпорадність у навчанні виявляється і в зниженні інтересу до навчання (до небажання ходити до школи або вчити уроки) і в збільшенні психічної та фізичної перенапруги. Весь комплекс цих несприятливих факторів є причиною виникнення невротичних реакцій і переходу їх у стійкі форми поведінки й реагування. Авторка виділяє деякі фактори, які посилюють шкільні труднощі. Один із них – неправильна тактика взаємовідносин з дитиною.

О.І. Захаров [6] виокремлює риси неправильної тактики батьків: низька згуртованість та розбіжність членів сім'ї щодо процесу виховання; високий ступінь суперечливості, непослідовності, неадекватності; виражений ступінь опіки та обмеженості в будь-яких сферах життєдіяльності дітей; підвищена стимуляція можливостей дітей, у зв'язку з чим часте застосування погроз, осуду.

Учені наголошують, що на дитину негативно впливають, сприяють конфліктам, створюють стресові ситуації, а значить, посилюють труднощі такі риси особистості батьків (насамперед матерів), як: підвищена емоційна чутливість, схильність усе брати «близько до серця», легко засмучуватися та хвилюватися; емоційна збудливість або нестійкість настрою, головним чином у бік його зниження; схильність до занепокоєння; суперечність особистості; прагнення відігравати значущу, провідну роль у стосунках з оточуючими; егоцентризм – фіксація на своїй точці зору, відсутність гнучкості суджень; гіперсоціальність – підвищена принциповість, утрироване почуття обов'язку, невміння йти на компроміс [2; 4; 8].

Враховуючи вище зазначене, науковці виокремлюють наступні причини шкільної неуспішності ліворуких дітей:

1. Вимоги, що ставляться перед учнем, не збігаються в часі зі стадією нормального функціонального розвитку мозку дитини, випереджаючи її вікову готовність до виконання поставлених завдань.

2. Відставання в анатомічному розвитку окремих структур мозку та формуванні функціональних систем психіки.

3. У процесі формування мозкових структур не розвинулися необхідні міжпівкульні та внутрішньопівкульні зв'язки.

4. Запропоновані методики навчання не відповідають типу мислення дитини, статевим особливостям пізнавальних процесів.

5. Вітчизняна система освіти тривалий час була зорієнтована на те, щоб розвивати переважно вербальну, раціональну ліву півкулю, яка працює в режимі реального часу.

6. Інколи вчителями не враховується той факт, що обидві півкулі беруть участь у вищій пізнавальній діяльності, при цьому кожна з них, взаємодоповнюючи одна одну, «спеціалізується» на різних способах мислення. Проте наша система освіти має тенденцію до нехтування невербальною формою інтелекту [2; 3; 4; 8].

Висновки. Таким чином, виокремлення причин виникнення проблем у навчанні ліворуких дітей дозволить фахівцям знижувати ризик шкільної дезадаптації даної категорії школярів та своєчасно намічати та здійснювати психолого-педагогічну корекцію цих проблем.

Література

1. Айрапетянц В.А. Леворукий ребенок / В.А. Айрапетянц // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2003. – №3. – С. 51–57.
2. Безруких М.М. Леворукий ребенок в школе и дома / М.М. Безруких. – Екатеринбург : У-Фактория, 2004. – 300 с.
3. Волошенко О. Ліворука дитина: яка вона? Сучасні погляди на проблему ліворукості / О. Волошенко, Л. Семиліт // Психолог. – 2003. – №39. – С. 25–32.
4. Доброхотова Т.А. Левши / Т.А. Доброхотова, Н.Н. Брагина – М. : Книга, 1994. – 232 с.
5. Иншакова О.Б. Леворукий ребенок / О.Б. Иншакова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2004. – №1. – С. 71-75.
6. Захаров А.И. Детские неврозы / А.И. Захаров – СПб., 1995. – С. 159–190.

7. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения / А.Л. Сиротюк – М. : ТЦ Сфера, 2003. – 288 с.
8. Семенович А.В. Эти невероятные левши: Практическое пособие для психологов и родителей / А.В. Семенович. – М. : Генезис, 2005. – 250 с.
9. Хризман Т.П. Эмоции, речь и активность мозга ребенка / Т.П. Хризман, Т.П. Еремеева, Т.Д. Лоскутова. – М.: Педагогика, 1991. – 231 с.
10. Чуприков А.П. Мир леворуких / А.П. Чуприков, Е.А. Волков. – К. : Институт нейропсихологии А. Чуприкова, 2005. – 88 с.
11. Чуприков А.П. К диагностике и лечению неврозов у леворуких детей / А.П. Чуприков, С.Е. Казакова // VII съезд невропатологов и психиатров Украинской ССР. – Винница, 1984. – Ч. 2. – С. 171–172.

Чеканская Л. Н. Психологические трудности субъективного и объективного характера леворуких детей в учебной деятельности. В статье рассматриваются особенности профиля латеральной организации, которые проявляются в высших психических функциях ребенка, в ее деятельности и могут служить причиной возникновения трудностей и проблем в обучении. Ученые отмечают высокий процент левшей среди детей, страдающих неврозами, задержками и нарушениями развития. Особенно часто у леворуких детей встречается нарушение речевого развития. Среди леворуких отмечается высокий процент детей, имеющих комплексные нарушения письма и чтения. Описывается специфика организации познавательной сферы леворуких детей и особенности ее проявления. Характеризуются школьные проблемы леворуких детей, в том числе и нарушения почерка, увеличение количества ошибок. Трудности с чтением и математикой могут быть связаны с высоким функциональным перенапряжением и усталостью, которые возникают из-за сильной перегрузки. Отмечено, что перегрузки отрицательно отражаются не только на работоспособности, но, если они постоянны, на развитии и состоянии здоровья. Замечено, что у леворуких детей неврозы встречаются чаще, чем у праворуких сверстников. Одной из причин, вызывающих неврозы, является принудительное переучивания детей, а это, в свою очередь, является сильным стрессовым фактором. Описываются причины школьной неуспеваемости леворуких детей в учебной деятельности. Обосновано, что выделение причин возникновения проблем в обучении леворуких детей позволит специалистам снижать риск школьной дезадаптации данной категории школьников и своевременно намечать и осуществлять психолого-педагогическую коррекцию этих проблем.

Ключевые слова: функциональная асимметрия, высшие психические функции, леворукие дети, учебная деятельность, психика, наглядно-образное мышление, дезадаптация, познавательная деятельность.

Chekanska L. M. Psychological difficulties of objective and subjective nature of left-handed children in educational activities. The article considers peculiarities profile lateral of organizations that are manifested in the higher mental functions of the child, and in their activities. They can be the cause of difficulties and problems in the learning process. It should be noted that the researchers noted a high percentage of left-handers among children suffering from neuroses, delays and developmental disorders. Very often among left-handed children found a violation of speech development. Among lefties high percentage of children with complex disorders of reading and writing. Characterized by the specificity of cognitive function left-handed children and analyzed their expression. Characterized school problems of left-handed children, including disorders of handwriting, increase errors. Specified that difficulties with reading and with math may be associated with high

functional overexertion and fatigue, which occur due to heavy congestion. It was noted that overload negatively affect not only on health, but if it is constantly, on the development and state of health. Has been observed that neuroses among left-handed children are more common than their right-handed peers. One of the causes of neuroses is forced relearning children's, and this, in turn, is a strong stress factor. Characterized causes of school failure of left-handed children in the learning activities. Is substantiated that the determination of the causes of the problems in teaching left-handed children will allow experts to reduce the risk of a school disadaptation of this category pupils and timely to schedule and implement the psychological and pedagogical correction of these problems. Keywords: functional asymmetry, higher mental function, left-handed children, educational activities, psyche, spatial visualization ability, disadaptation, cognitive activity.

Відомості про автора:

Чеканська Лариса Миколаївна – завідувач кафедри психології КЗ Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат психологічних наук, доцент.

Статтю подано до друку 12.05.2016

УДК 159.9.018.2:159.922

© І. Г. Андрущенко, 2016

І. Г. Андрущенко (м. Київ)

САМООЦІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК КОМПОНЕНТ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Андрущенко І. Г. Самооцінка особистості як компонент особистісно-орієнтованого розвитку в юнацькому віці. У статті розкривається зміст та висвітлено зв'язок між особистісно-орієнтованим розвитком особистості й самооцінкою.

Встановлено, що основним завданням особистісно-орієнтованого розвитку є формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості, актуалізації механізмів її саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, які сприятимуть її становленню, як повноцінного члена суспільства. Акцентовано увагу на розрізненні образів «Я-реальне» і «Я-ідеальне».

Обґрунтовано, що особистісно-орієнтований розвиток в юнацькому віці базується на адекватній самооцінці, що дає можливість критично оцінювати свої індивідуальні особливості і потенційні можливості.

Представлені результати кількісного дослідження самооцінки особистості юнацького віку, її виміри за методикою «Знаходження кількісного виразу рівня самооцінки» (автор: С. А. Будассі), основою якої є уявлення про міру відмінності між Я-реальним і уявленням про особистісний ідеал; визначено кореляційні зв'язки між цими двома показниками та встановлено коефіцієнт самооцінки, який вказує з одного боку на переважання в досліджуваних позитивної самооцінка, яка майже в половині з них є завищеною. Разом з тим, у значної частини досліджуваних спостерігається тенденція до негативного оцінювання себе та заниженої самооцінки, що вимагає проведення корекційної роботи. Тому розвиток позитивної адекватної самооцінки різного рівня за різними сферами діяльності є перспективною задачею особистісно-орієнтованого розвитку особистості юнацького віку, що в майбутньому значно підвищить якість її життя.